

масштабні інженерні проекти: побудовані водо- і грязелікарня, інгаляторій, у 1935 р. коштом Товариства галицьких лікарів постав просторий чотириповерховий “Курортний дім” (проект інженера Никодимовича; суч. санаторій “Мармуровий палац”). Слід наголосити: комплексна розбудова курортної інфраструктури відповідно до генплану розвитку курорту відбувалася без дотацій держави виключно зусиллями зацікавлених приватних інвесторів. Тож усі санаторії, пансіонати і гостьові вілли, ресторани, кав'ярні й цукерні, промислові потужності з розливу мінеральної води та брикетування солі й боровини, торгівельні й дозвіллево-розважальні заклади і навіть мінеральні джерела перебували у приватній власності окремих фізичних та юридичних осіб.

Друга світова війна призвела до значних руйнувань курортної інфраструктури й ознаменувала кінець другого (польського) етапу становлення кліматичного й бальнеогрязевого курорту Моршин. З приходом радянської влади у 1940 р. приватні пансіонати були об'єднані в державні санаторії. До середини XX ст. Моршин не розбудовувався, тут у довоєнних польських курортних віллах функціонувало дев'ять санаторіїв. Реорганізація й новий етап розквіту курорту припали на наступні десятиріччя планового будівництва соціалізму.

1. Chłapowski Franciszek Dr. *O zdrojowiskach i stacyach kąpielowych i klimatycznych w Polsce* / F. Chłapowski. – Poznań, 1895. – 30 s.
2. Korczyński Ludomił Prof. Dr. *O zdrojach Morszyńskich a w szczególności o wodzie gorzkiej Morszyńskiej* / L. Korczyński // *Gazeta Lekarska*. – Warszawa, 1882.
3. Koskowski Włodzimierz Prof. Dr. *Morszyn i jego czynniki lecznicze* / W. Koskowski // *Leksykon zdrojowo-turystyczny*. – Sucha, 1939. – S. 5-12.
4. *Materiały do balneologii krajowej*. – Kraków, 1883. – 412 s.
5. *Morszyn jedyny w Polsce źródło wód gorzkich*. – Lwów: Nakładem Zarządu Zdrojowego w Morszynie, 1932. – 23 s.
6. *Morszyn zdrojowisko solankowo-borowinowe: oraz wyroby chemiczne ze źródła Magdaleny i borowiny mrówczanej pod kontrolą Wielm. D-ra Bronisława Radziszewskiego prof. chemii na uniwer. Lwowskim*. – Lwów, 1898. – 10 s.
7. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: монографія / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – 440 с.

УДК 911.3

Омельяненко К. Д.

ПЕРСПЕКТИВНІ РАЙОНИ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ СПЕЛЕОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Темою даної публікації є огляд та характеристика ресурсної бази для розвитку спелеотуризму в Україні, а також опис пристосованих для масового туризму печер на території Криму та Поділля.

Ключові слова: спелеотуризм, печери, туризм, Поділля, Крим.

Темой данной публикации является осмотр и характеристика ресурсной базы для развития спелеотуризма в Украине, а также описание приспособленных для массового туризма пещер на территории Крыма и Подолья.

Ключивые слова: Спелеотуризм, пещеры, туризм, Подолье, Крым.

The theme of the given article is an overview of the resource base that can be required for the development of speleotourism in Ukraine as well as the description of caves adapted for the mass tourism in Crimea and Podillya.

Key words: Speleotourism, caves, tourism, Podillya, Crimea.

Актуальність даної теми незаперечна, оскільки все більше людей у сучасному світі віддають перевагу не традиційному пляжному або екскурсійному туризму, а спортивно – екстремальному. Спелеотуризм спрямований на ознайомлення відвідувачів з природними цінностями, сприяє екологічному вихованню та освіті населення, насамперед дітей та молоді. Крім цього, актуальність даної теми підтверджується і тим, що спелеотуризм в Україні має великі перспективи. Спелеотуризм в Україні є популярним серед спортсменів спелеологів з інших країн, а також є обладнані та загальнодоступні печери, для відвідування яких можна залучати іноземців та українців, різного віку та рівня фізичної підготовки.

Метою даної публікації є огляд і характеристика ресурсної бази для розвитку спелеотуризму в Україні та проведення оцінки придатних для спелеотуристичного використання печер.

Спелеологічний туризм (спелеотуризм), як вид спортивного туризму, розвивається в Україні протягом багатьох десятиліть і у своєму розвитку тісно пов'язаний з карстологією та спелеологією, пошуком та дослідженням печер. Саме завдяки розвитку спелеотуризму, пошуку нових та дослідженню вже відкритих печер в Україні на сьогодні проведено туристсько-спортивну класифікацію та в певній мірі досліджено значну частину відомих печер. Тема розвитку спелеотуризму в Україні лишається мало висвітленою у науковій літературі (Касьян Ю. М.). Переважно, опис печер, придатних для спелеотуризму проводиться спелеологами (Дублянський В.М., Толочко П.П., Самохін Г.В., Суховій А.Д., Бублейников Ф.Д.), і здебільшого подається у формі науково-популярних творів (Яблокова Н.Л., Климчук А.Б., Рогожніков В.Я.). Поодинокі праці на тему спелеотуризму зустрічаються у зарубіжних виданнях (Дмитро Кантемір, Херес Аугусто Сантос і Едвалдо Цесар). [2]

Спелеотуризм – різновид спортивного туризму, зміст полягає в подорожах по природних підземних порожнинах (печерах) і подоланням у них різних перешкод (сифони, колодязі) з використанням різного спеціального спорядження (акваланги, карабіни, мотузки, гаки, індивідуальні страховочні системи). Одним із різновидів спелеотуризму є екскурсії в обладнаних печерах.[3] Україна багата на печери. Більш як 1100 печер різного типу і розмірів відомі на сьогодні в Україні. Найпоширеніші печери – карстові, що утворилися в результаті розчинення природними водами гірських порід. Карстові печери прийнято ділити на три групи: спортивні, загальнодоступні і обладнані.

В спортивних печерах багато природних перешкод і вони вимагають для дослідження не тільки спеціального спорядження, а й глибоких знань,

особливих навичок і вмінь. [4] Спортивні печери не є загальнодоступними, проходженням та дослідженням спортивних печер займаються спеціалісти, досвідчені спелеологи, та спортсмени-спелеотуристи.

Загальнодоступні печери – це неглибокі колодязі або похило-горизонтальні печери, для відвідин яких не потрібна тривала спортивна підготовка та спеціальне спорядження (до цієї групи належать Суук-Коба, Бінбаш-Коба, Млиники);

Обладнані – це печери, де за певну плату, інструктор проводить з охочими екскурсію. Вони обладнані бетонними доріжками з поручнями, оглядовими майданчиками, спеціальною підсвіткою. Поряд з входом до печери розміщується служба сервісу (кафе, бар, сувенірні лавки). Для бажаючих є готельний комплекс. До цієї групи відносяться - Мармурова і Еміне-Баїр-Хосар.

На території України є два великих спелеологічних райони, це Крим та Поділля. Більшість кримських печер має важливе значення для розширення знань людства в галузі геології, археології та палеонтології. З цієї причини значна їх частина оголошена пам'ятниками природи і охороняється законом. В Криму виділяють чотири спелеологічних райони: Ялтинське і Центральне карстове плато, плато Чатир-Дагу, Довгоруківська яйла, Карабі-яйла. Єдиний на території України екскурсійний печерний комплекс знаходиться на гірському масиві Чатирдаг. Обладнані для масових екскурсій печери Мармурова і Еміне-Баїр-Хосар роблять підземний світ доступним навіть дітям. Екскурсійний печерний комплекс на Чатирдазі обслуговується Центром спелеотуризму “Онiкстур”. На території спелеокомплексу цілий рік функціонують зручні автостоянки, кафе, буфет, спортивно-тренувальна база. З травня по жовтень діє наметовий табір, здатний одночасно прийняти до 150 чоловік. До комплексу прокладені автомобільні дороги. Любителі пішохідних подорожей можуть піднятися до печер по туристських стежках. [4]

Печера Мармурова була виявлена сімферопольськими спелеологами в 1987 р., і її відкриття стало важливою подією у науковому світі. Серед обладнаних залів знаходиться найбільший в Криму – “Зал Перебудови” площею 5000 м² і висотою 27 м, що дорівнює висоті дев'ятиповерхового будинку. Екскурсійні траси мають довжину 1500 м і обладнані на рівні світових стандартів. До послуг гостей – доріжки, поручні, дистанційне керування освітленням. В печері було виявлено кістки доісторичних тварин, а любителям екзотики пропонується необладнаний маршрут по нижніх галереях, для якого екскурсанти забезпечуються спеціальним спорядженням. Завдяки великим залам, різним формам натічних утворень та рідкісним видам кристалів Мармурова печера, за оцінками незалежних експертів, входить до п'ятірки найкрасивіших на планеті, в 1992 р. вона була включена в Світову асоціацію відвідуваних печер, штаб-квартира якої знаходиться в італійському місті Генга. Комплекс є одним з найпопулярніших екскурсійних об'єктів у Криму. У двох кілометрах від

Мармурової обладнана для екскурсій печера Еміне-Баїр-Хосар. Вона відома більше 300 років, але була недоступною туристам, так як єдиним входом до неї служив вертикальний 16-метровий колодязь. У 1994 р. спелеологами був прокладений горизонтальний тунель, через який відвідувачі можуть легко дістатися в галереї печери, прикрашені великими натічними колонами, та різними за формою і видами кристалами. Протяжність галерей Еміне-Баїр-Хосар досягає 1460 м, глибина – 125 метрів. Довжина обладнаних екскурсійних доріжок на сьогоднішній день перевищує тисячу метрів. У процесі обладнання спелеологами були зроблені унікальні палеонтологічні знахідки: кістки мамонта, печерного ведмеда, шерстистого носорога.

Печера Червона (по-татарськи Кизил-Коба) одна з найбільших печер Європи вироблених у вапняках. Її протяжність 21 км, площа 63600 кв. метрів. Печера прикрашена сталактитами, сталагмітами, бахромою, драпіровкою, коралітами. У ванночках, з кристалево чистою водою, зустрічаються печерні перли. У Червоній печері мешкає 6 видів летючих мишей, а також печерні види жуків та павуків. Деякі види ендемічні. З 1989 р. в печері діє обладнаний екскурсійний маршрут довжиною 500 м. Під час дослідження печери було виявлено велику кількість керамічного матеріалу 7-6 століть до н.е., бронзові наконечники стріл, кільця браслети, намиста. На північно-східній окраїні нижнього плато Чатир-Дага знаходиться печера Трьохглазка (або Еміне-Баїр-Коба). Вхід в печеру являє собою три великих отвори, що нагадують «очниці», що і дало назву цій печері Криму. Третій вхід – обладнаний і по ньому легко можна спуститися в печеру. Печера Трьохглазка цікава тим, що температура повітря в ній практично цілий рік близька до нуля. На самому дні, посередині цієї печери знаходиться, великий конусоподібний замет з скрижанілого снігу. Цей замет не тане до середини літа. Спускаючись у печеру влітку, екскурсанти потрапляють зі спеки, в царство льоду і холоду. Контраст температур вражає. Відомо, що граф Воронцов використовував лід цієї печери Криму для охолодження продуктів, напоїв і вин. [5]

Скельська сталактитова печера — розташована в Криму на схилі Байдарської долини поблизу села Родниковського. Охороняється законом з 1964 року, оголошена пам'ятником природи. Відкрита і вперше пройдена печера в 1904 р. місцевим вчителем Е. Кириловим. Скельська печера є своєрідним природним заповідником. Вона утворилася в результаті дії підземних вод в вапнякових породах. За підрахунками фахівців Скельській печері декілька мільйонів років. Тут були знайдені кістки вимерлих тварин: лісового kota, кримського сайгака. Печера складається з декількох залів. Найбільший і найгарніший із залів - другий. Довжина цього залу, витягнутого з півночі на південь 80 м, середня ширина - 10-18 м, висота готичного зведення досягає 25 м. Стіни прикрашені численними натічними завісами і ребрами. Печера багата на сталактити і сталагміти. Загальна протяжність всіх галерей печери сягає 570 метрів. Найбільшою визначною

пам'яткою другого залу, а також всієї Скельської печери є 7-метровий сталагміт. Печера обладнана спелеологами для відвідин (спеціальними пішохідними доріжками і освітленням). Другим великим районом скупчення печер є Поділля. На території області вже відкрито більше 100 печер, і кожен рік кадастр поповнюється двома - трьома новими. Остання була відкрита в 2008 р. – Мушкарова Яма. За оцінками фахівців, на Західному Поділлі розвідана тільки п'ята частина підземних пустот.

Серед всіх печер, обладнаними для туристів є дві – це Кришталева та Вертеба. Печера Кришталева розташована біля с. Кривче Борщівського району. Вона одна із найбільш вивчених в області, її галереї електрифіковані і обладнані для відвідування туристами. Загальна протяжність розвіданих ходів становить 22 км, а електрифікований туристичний маршрут – 2800 метрів. В печері працюють досвідчені провідники-екскурсоводи. Спецодяг не вимагається - печера суха. Туристична траса включає в себе проходження лабіринту коридорів і великих залів, стіни багатьох галерей і залів покриті жовто-бурими кристалами вторинного гіпсу. Лише в кількох місцях виявлено карбонатні натйоки та сталактити. Найатракційніша ділянка турмаршруту - "Лабіринт Скелета" з різними натічними формами. [1]

Печера Вертеба розташована біля с. Більче-Золоте Борщівського району. Загальна довжина ходів 8 км. На відміну від інших печер Поділля у Вертебі зовсім немає кристалів вторинного гіпсу. Стінки її гладкі, темні. Утім, окремі лабіринти є унікальними. Так, у лабіринті Кам'яна Соломка поверхня стелі вкрита трубчастими кальцитовими сталактитами. Завдяки краєзнавцю і спелеологу Михайлу Сохацькому створено перший на планеті музей у печері – археології, трипільської культури та епохи неоліту. За кількістю і багатством знахідок предметів матеріальної культури різних епох Вертеба не має рівних серед інших печер світу. У цій печері виявлено численні сліди перебування давньої людини (різні предмети матеріальної культури, поховання), які відносяться до палеоліту, неоліту і більш пізнього часу. [6] Вона добре пристосована для відвідування: тут розчищені ходи, обладнано діораму з трипільського життя, відновлено написи й таблички, але без світла й провідника у лабіринт спускатися не варто. Актуальною є проблема використання, збереження та охорони печер на території Криму та Тернопільської області. Становище ускладнюється тим, що печери та карстові явища належать до категорії невідновних природних ресурсів, тому що на утворення морфологічних елементів та вторинних мінеральних утворень потрібно навіть не одне, а декілька тисячоліть. Екологічна рівновага печер належить до дуже слабких, пристосованих до конкретних, постійних умов функціонування біогеоценозів, тому безконтрольне, нерегламентоване відвідування печер, завдає руйнівної, непоправної шкоди печерам області.

В останні роки спостерігається значне підвищення інтересу до печер Криму та Поділля, і значну роль тут відіграли засоби масової інформації,

які широко висвітлювали легкодоступність, випадки першопроходження та дослідження печер. Це призвело до різкого збільшення потоку відвідувачів, яких приваблює краса підземного світу печер та особливо їхні вторинні мінерали, що є унікальними за своєю красою та походженням. Цей процес зупинити майже неможливо та й, мабуть, недоцільно, тому що в кінцевому рахунку головна цінність печер і полягає в тому, щоб дарувати людям естетичну насолоду й можливість втамувати бажання людини до незвіданого та прекрасного. Крім того, відвідування печер формує в людині такі якості, як мужність, витривалість, дає змогу для морального та фізичного вдосконалення, вихованню дружби й почуття обов'язку перед природою і людством.

Тому неможливо погодитися з думкою деяких спелеологів та науковців про закриття печер для відвідувачів, а зберегти їх тільки для окремих професіоналів. Це можливо зробити лише для обмеженого ряду сульфатних карстових порожнин, що є особливо цінними з погляду науки і потребують особливої охорони. Сьогодні слід перейти від пасивної охорони до такого механізму раціонального природокористування, який би водночас враховував соціальні, екологічні та економічні фактори. Це дозволило б замість малоефективної боротьби з негативними наслідками науково необґрунтованої і неналагодженої господарської діяльності попередити саму можливість їх виникнення і тим самим забезпечити зберігання цінних природних об'єктів, включаючи і карст з його унікальними формами. [7]

Отже можна зробити висновок, що не зважаючи на значний потенціал українських спелеотуристичних ресурсів, цей напрямок розвинутий в Україні недостатньо. З декількох десятків придатних для облаштування печер, використовуються у якості туристичних об'єктів лише шість. Подальша перспектива розвитку рекреаційної спелеології залежить не лише від інвесторів але і від участі держави. Перешкодою також є низький рівень інформованості потенційних спелеотуристів, особливо закордонних, як про Україну в цілому, так і про її природні багатства.

1. Кучерук А. Д. Карст Подолья. -К.: Наукова думка, 1976.
2. Lobo H., Moretti A. Tourism in Caves and the Conservation of the Speleological Heritage : The case of Serra da Bodoquena (Mato Grosso do Sul State , Brazil // ACTA CARSOLOGICA 38/2-3, - 2009. - 265-276 - <http://carsologica.zrc-sazu.si/downloads/382/8Lobo.pdf>
3. Спелеотуризм – Спелеологія – Види туризму - <http://ecotur-kmk.at.ua/publ/14-1-0-2>
4. Науковий топ- Найцікавіше в науці – У печерах Криму //org.ua - <http://top-science.org.ua/2010/06/15/u-pecherax-krimu/>
5. Места отдыха в Крыму, цены 2011, достопримечательности Крыма // crimea.ua - <http://gate.crimea.ua/>
6. 7 Природних чудес України, печери Тернопільщини - http://www.franko.lviv.ua/faculty/geology/phis_geo/Interesting%20about%201-practice/About%20practices/Practics_ua/7_miracles_Ukraine/Pechery.htm
7. Печери Тернопільської області - <http://ukr-tur.narod.ru/turizm/regionukr/ternop/harakter/pecher/pecherter.htm>